

KADI BEYZÂVÎ'NİN TARİHE DÂİR ESERİ
NİZÂMÜ'T-TEVÂRİH'İN TÜRKÇE TERCÜMESİ
HAKKINDA

Fahamettin Başar

Kadı Beyzâvî (Ebu'l-Hayr Ebû Sa'id Nâsır ed-Din Abdullah b. Ömer) İran'da, Şiraz yakınlarında bulunan Beyzâ şehrinde doğmuştur. Doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Babası Abdullah, Fars Atabegî Ebûbekir b. Sa'd döneminde (1226-1260) Fars Başkadılığı (Kadi'l-kudât) yapmıştır. Beyzâvî, Şiraz'da iyi bir tahsil görüp yetiştikten sonra o da, babası gibi kadılık mesleğine intisâb etmiş ve burada bir müddet kadılık yapmıştır. Daha sonra kadılıktan ayrılarak Tebriz'e yerleşmiş ve vefâtına kadar orada kalmıştır¹.

Beyzâvî'nin vefâtı hakkında kaynaklar değişik tarihler vermektedir. Bir kısım kaynaklarda 685(1286-87)², bazı kaynaklarda ise 691 (1291-1292)³ tarihi kaydedilmiştir. Bunun yanında 716 (1316-17) yılında vefât etmiş olması da muhtemeldir⁴.

Kadı Beyzâvî, lisan, edebiyat, sarf, nahiv, tefsir, fıkıh, usul, kelâm ve tarih ilimleriyle uğraşan değerli bir bilgindi. Şafii mezhebine mensub olan Kadı Beyzâvî adı geçen bu ilimlere dâir pek çok eser meydana getirmiştir.

1 Kadı Beyzâvî'nin hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zeheb*, Kahire 1350, V, 392-393; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1974.

2 Meselâ bkz. Ömer Rıza Kahhala, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Dımaşk 1958, VI, 97-98; Hayreddin el-Zirikî, *el-A'lâm*, Beyrut 1389/1969, IV, 248; C. Brockellmann, *Geschichte Der Arabischen Literatur*, Leiden 1943, I, 530.

3 Subkı, *Tabakatü's-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, Kahire 1324, VIII, 157.

4 C. Brockellmann, «Beyzâvî» mad. *IA*, II, 593-4.

Tarihi eseri olan *Nizâmü't-Tevârih*'in yanısıra, daha çok *Tefsiri*'i ile tanınan Kadı Beyzâvi'nin başlıca eserlerini şöyle sıralayabiliriz.

Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vîl : Beyzâvi Tefsiri olarak bilinen ve ehl-i sünnetin tefsirleri arasında en kıymetlisi olan bu eser bir çok defalar basılmıştır. *Beyzâvi Tefsiri* bilhassa sünniler arasında çok büyük rağbet ve takdir kazanmıştır. Uzun yıllar medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Beyzâvi Tefsiri*, bir çok kez serh edilmiştir.

Kadı Beyzâvi'nin bu tefsirinden başka metafiziğe dâir *Tavâli' el-Envâr min Metâli' el-Enzâr*, lugata dâir *el-Gayetu'l-Kusvâ* ile *Şerhu'l-Muntahap*, nahive dâir *el-İzâh* ve *Şerhu't-Tenbih* isimli eserleri vardır.

Beyzâvi'nin, tarih alanında yazmış olduğu eseri ise *Nizâmü't-Tevârih* adını taşımaktadır. Farsça olarak kaleme alınmış olan bu eser yaradılıştan 674 (1275) yılına kadar gelen kısa bir dünya tarihidir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde üç, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bir adet yazma nüshası mevcuttur⁵. Ayrıca Edirne Selimiye Kütüphanesi⁶ ve Malatya Darendede Kütüphanesi⁷'nde olmak üzere iki yazma nüshası daha vardır⁸. *Nizâmü't-Tevârih*, İran'da iki kez neşredilmiştir⁹.

Kadı Beyzâvi'nin yazmış olduğu bu tarihi eseri XVI. yüzyılda Türkçeye tercüme edilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Kitapları 890 numarada bulunan ve III. Mehmed (1595-1603)'in emri ile Mustafa b. eş-Şeyh Abdurrahman tarafından *Enisü'l-Mülûk* adıyla Türkçeye çevrilen bu eserin tespit edebildiğimiz kadarıyla, mütercimi meçhul bir başka tercümesi de İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar 877 numarada bulunmaktadır.

5 Yazma nüshalar için bkz. Süleymaniye Ktp. Ayasofya nr. K. 3605, Fatih nr. 4213/2 ve H. Hüsnü Paşa nr. 836; Nuruosmaniye Ktp. nr. 3450.

6 Selimiye Kütüphanesi, nr. 1592.

7 Malatya Darendede Kütüphanesi, nr. 4556/29.

8 R. Şeşen, «Türkiye Kütüphanelerindeki Tanıtılmamış bazı Farsça Yazmalar», *İslâm Tetkikleri Dergisi*, İstanbul 1984, VIII, s. 5-70.

9 Neşirleri için bkz. Kadı Nasreddin Abdullah b. Ömer Beyzâvi, *Nizâmü't-Tevârih*, ngr. Hâkim Seyyid Şemsullah Kadri, Haydarâbâd (tarihsiz); Kadı Nâsreddin Abdullah b. Ömer Beyzâvi, *Nizâmü't-Tevârih*, ngr. Behmen Mirza Kerimî, 1313.

Bu iki tercüme birbirinden farklıdır. Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshanın istinsah tarihi 1086 (1676-77)'dir. Üniversite Kütüphanesi'ndeki nüshanın ise mütercimi ve istinsah tarihi belli değildir. Ancak Osmanlı sadrazam ve müelliflerinden Rüstem Paşa (öl. 1561) adına tercüme edildiği, tercümenin ilk sayfasında kayıtlıdır. Rüstem Paşa'nın yaşadığı devir ile III. Mehmed devri göz önüne alınırsa Üniversite nüshasının Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshadan daha önce tercüme edildiği anlaşılır.

Nizâmü't-Tevârih'in bu türkçe tercüme dil ve hacim bakımından da birbirlerinden farklıdır. Süleymaniye nüshası 25 satırlı 85 varak, Üniversite nüshası ise 15 satırlı 58 yapraktan ibarettir. Üniversite Kütüphanesi'ndeki yazmanın dili daha sade, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki yazmanın dili ise ağırdır.

Orijinal Farsça metinle Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki tercüme karşılaştırdığımızda Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshaya mütercim tarafından bir çok ilâveler yapıldığı anlaşılmaktadır. Meselâ Farsça metin ile Üniversite Kütüphanesindeki yazmada olmadığı halde söz konusu nüshada dünyanın yaradılışı ile coğrafi bölgelerden uzun uzadıya bahsedilmektedir. Konu başlıkları her iki Türkçe nüshada da asıl metne uygunluk göstermektedir. Fakat muhteva itibariyle Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha daha ayrıntılıdır. Yine bu nüshada asıl metinde olmayan bir çok ayet, hadis, dua ve farsça beyitlere de yer verilmiştir. Bu arada hem mütercim, hem de müstensih tarafından yazılan Türkçe beyitler de mevcuttur. Halbuki eserin Üniversite nüshasında bu tür ilâveler yoktur¹⁰.

Farsça metin ile Üniversite Kütüphanesi'ndeki nüsha Abaka Han b. Hülâgû devrine kadar gelen olayları ihtiva ettiği halde, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshada İlhanlılar devri anlatıldıktan sonra Fatımiler, Eyyûbiler ve Memlûkler devri hakkında da bilgi verilmiştir. Eser III. Mehmed devrine kadar gelen Osmanlı hanedanının seçeresiyle son bulmaktadır.

10 Kadı Beyzâvi'nin *Nizâmü't-Tevârih* isimli eserinin Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan bu Türkçe tercümesinin inceleme ve metin negri hakkında bkz. F. Başar, *Kadı Beyzâvi'nin Nizâmü't-Tevârih adlı eserinin Mustafa b. Şeyh Abdurrahman tarafından Enisü'l-Mülûk adıyla yapılan Türkçe Tercümesi (İnceleme ve Metin Neşri)*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 1986.

Kadı Beyzâvi'nin bu eserinin ana başlıkları şöyle sıralanabilir:

Eser dört kısım halinde ele alınmış olup, birinci kısımda Hz. Âdem'den Hz. Nuh'a kadar gelen 14 Peygamberin tarihi anlatılmıştır.

İkinci kısımda destanı İran tarihi ile Sasaniler dört grup halinde incelenmiştir.

Birinci grupta, milâttan önce İran'da kurulmuş olan Pişdâdiyân (Med İmparatorluğu) hükümdarlarının tarihi incelenmiştir. Eserde adı geçen Pişdâdiyân hükümdarlarının isimleri şöyledir: Keyümers, Hoşenc, Tahmures, Cemşid, Dahhâk, Efridûn, Menûcehr, Nuzer, Afrâsiyab, Zab b. Tahmasb ve Gerşasf¹¹.

İkinci grupta, yine İran'da kurulmuş olan Keyyânî (Pers İmparatorluğu-Ahamenişler) hükümdarlarının tarihi anlatılmış olup bunların isimleri şöyledir: Keykubâd, Keykâvus, Keyhüsrev, Luhresb, Gûştasb, Behmen, Humâ-yı bint Behmen, Dârâb b. Behmen ve Dârâb b. Dârâ¹².

Üçüncü grupta yine İran'da hüküm sürmüş olan Eşkâniyân (Part İmparatorluğu) hanedanı hakkında bilgi verilmiştir. 723 yıl hüküm sürdükleri zikredilen Eşkâniyân hükümdarlarının isimleri şunlardır: Eşk b. Dârâ, Eşk b. Eşgân, Şâbur b. Eşgân, Behrâm b. Şâbûr, Balâş b. Behrâm, Hürmüz b. Balâş, Nersi b. Balâş, Firûz b. Hürmüz, Balâş b. Firûz, Hüsrev b. Balâdan, Balâşân b. Balâş b. Firûz, Erduvân b. Eşkân, Hüsrev b. Eşkân, Balâş, b. Eşkân, Cûderz b. Eşkân, Firi b. Cûderz, Cûderz b. Piri ve Erduvân.

11 İran'da M.Ö. 728-550 yılları arasında hüküm sürmüş olan Pişdâdiyân (Med) İmparatorluğu'nun kurucusu Delokes (728-673) kabul edilmektedir. Ondan sonra Fraort (veya Khşatriya, 653-575), Uvakhşatra (Keyaksar, öl. 585) ve Astiyag (İştumegu, 585-550) hükümdar olmuşlardır. Bkz. M.Ş. Günaltay, *İran Tarihi*, I, Ankara 1987, s. 91-125.

12 İran'da M.Ö. 700-330 yılları arasında hüküm sürmüş olan Pers İmparatorluğu (Ahamenişler)'nin imparator isimleri şöyledir. Ahameniş (700-675), Teispes (675-640), Ariaramna (640-615), Kuraş I (640-600), Kuraş II (Keynusrev, 559-529), Kambis II (529-522), Gomata (veya Berdiâ/Semerdis, 522-521), Darius (521-486), Artakşatra I (Erdeşir, 486-387), Artakşatra II (387-358), Onos (359-334), Darius III (Kodaman, 334-330). Bkz. Ş. Günaltay, *a.g.e.*, s. 127-257.

İkinci kısmın son grubunda ise Sasani hükümdarları hakkında bilgi verilmiştir. Eserde adı geçen Sasani hükümdarları şunlardır: Erdeşir b. Bâbek, Şâbur b. Erdeşir, Hürmüz b. Şâbur, Behrâm b. Hürmüz, Behrâm b. Behrâm, Behrâm b. Behrâm b. Behrâm, Nersi b. Behrâm b. Hürmüz, Hürmüz b. Nersi b. Behrâm, Şâbur b. Hürmüz, Erdeşir b. Hürmüz, Şâbur b. Şâbur b. Şâbur b. Hürmüz, Behrâm b. Şâbur b. Hürmüz, Yezdücerd b. Behrâm b. Şâbur, Behrâm-Gur b. Yezdücerd, Yezdücerd b. Behrâm-Gur, Firûz b. Yezdücerd, Kubâd b. Firûz, Camâsb b. Firûz, Kistrâ-yı Anûşirevân, Perviz b. Hürmüz, Şirûye b. Perviz, Erdeşir b. Şirûye, Kistrâ b. Arslan, Kistrâ b. Kubâd b. Hürmüz, Tûrân-Duhd bint Perviz, Perviz b. Behrâm, Azremi-Buht bint Perviz, Ferruh-zâd b. Perviz ve Yezdücerd b. Şehriyâr¹³.

Eserin üçüncü kısmında ise Hz. Muhammed devri anlatıldıktan sonra islâm halifeleri üç grup halinde incelenmiştir.

Birinci grupta Hülefâ-i Râşidin devri anlatılmıştır. Burada sırasıyla Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin halifelik dönemleri incelenmiştir¹⁴.

İkinci grupta Emevi halifeleri Muâviye b. Ebû Süfyân, Yezid b. Muâviye b. Ebû Süfyân, Mervân b. el-Hâkem, Yezid b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz b. Mervân b. el-Hâkem, Yezid b. Abdülmelik b. Mervân, Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân, Velid b. Yezid b. Abdülmelik b. Mervân, Yezid b. el-Velid b. Abdülmelik b. Mervân, İbrahim b. el-Velid b. Abdülmelik b. Mervân, Mervân b. Muhammed b. Mervân el-Hâkem hakkında bilgi verilmiştir¹⁵.

13 416 yıl müddetle (M.S. 226-642) İran imparatorluk tahtında kalan Sasaniler hakkında bkz. Arthur Christensen, *L'Empire des Sassanides*, Kopenhag 1907, 1936; Aynı müellif, *L'Iran sous les Sassanides*, Paris 1946; P. Sykes, *History of Persia*, Londra 1921.

14 Hülefâ-i Râşidin'in hilâfet yılları şöyledir: Hz. Ebubekir (632-634), Hz. Ömer (634-644), Hz. Osman (644-656) ve Hz. Ali (656-661).

15 H. 41-132 (M. 661-750) yılları arasında hüküm sürmüş olan Emevi halifelerinin hilâfet yılları şöyledir: I. Muaviye b. Ebi Süfyân (661-680), I. Yezid (680-683), II. Muaviye (683-684), I. Mervân b. el-Hâkem (684-685), Abdülmelik (685-705), I. el-Velid (705-715), Süleymân (715-717), Ömer b. Abdülaziz (717-720), II. Yezid (720-724), Hişâm (724-743), II. el-Velid (743-744), III. Yezid (744), İbrahim (744), II. Mervân el-Himâr (744-750). Krs. C.E. Bosworth, *İslâm*

Üçüncü grupta ise 520 yıl hüküm sürdükleri zikredilen Abbasi halifelerinin tarihi kaydedilmiş ve şöyle sıralanmıştır: Ebu'l-Abbâs Abdullah es-Saffâh, el-Mansûr Ebû Ca'fer Abdullah, el-Mehdî Muhammed b. Abdullah, el-Hâdî Musa b. Muhammed, er-Reşid Harûn b. Muhammed, el-Emin Muhammed b. Harûn, el-Me'mûn Abdullah b. Harûn, el-Vâsık Billâh Harûn b. el-Mu'tasım, el-Mütevekkil Al'allah Ca'fer b. el-Mu'tasım, el-Mustansır-Billah Muhammed b. el-Mütevekkil, el-Musta'in Billah Ahmed b. Muhammed el-Mu'tasım, el-Mu'tezz-Billah Ebû Abdullah Muhammed b. el-Mütevekkil, el-Muhtedi-Billah Muhammed b. Harûn el-Vâsık, el-Mu'temid Al'allah Ahmed b. el-Mütevekkil, el-Mu'tezid Billah Ahmed b. Talha b. el-Mütevekkil, el-Muktefi Billah Ali b. Ahmed b. Talha, el-Kahir Billah Ali b. el-Mu'teid, er-Râzi Billah Ca'fer el-Mu'tezid, el-Mutaki-Billah İbrahim b. Ahmed, el-Mustekfi Billah Abdullah Ali b. Ahmed, el-Muti'lil-lah el-Fazl b. el-Muktedir, et-Tayilillah Abdülkerim b. el-Muti', el-Kadir Billah Ahmed b. İshâk b. el-Muktedir, el-Kaim Billah Ebû Ca'fer Abdullah b. el-Kadir, el-Muktedî, Billah Ebu'l-Kasım Abdullah b. Ahmed, el-Muztazhir Billah Ebû'l-Abbas Ahmed b. el-Muktedir, el-Müsterşid Billah Ebû Mansûr el-Fazl b. el-Mustazhir, er-Râşir Billah Ebû Ca'fer b. Mansûr b. el-Müsterşid, el-Muktefi li-Emrillah Ebû Abdullah b. el-Mustazhir, el-Müstencid Billah Ebû Muzaffer Yusuf b. el-Muktefi, el-Mustezi bi-Nurillah el-Hasan b. el-Müstencid, en-Nâsır li-Dinillah Ebû'l-Abbas b. Ahmed el-Mustezi, ez-Zârih bi-Emrillah Ebû Nasr Muhammed b. en-Nâsır, el-Mustazır Billah Ebû Ca'fer Mansûr b. ez-Zâhir, el-Musta'sım Billah Ebû Ahmed b. Abdullah b. el-Mustansır¹⁶.

Eserin son kısmı olan dördüncü kısımda ise Abbasi halifeleri devrinde İran'da hüküm süren hanedanlardan bahsedilmektedir. Bu hanedanlar dokuz başlık halinde incelenmiştir.

Devletleri Tarihi, terc. E. Merçil-M. İpşirli, İstanbul 1980, s. 3; B. Üçok, *İslâm Tarihi, Emevîler-Abbâsiler*, Ankara 1983; *Emevîler, Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, İstanbul 1986.

16 749-1258 yılları arasında hüküm sürmüş olan Abbâsiler hakkında bkz. Ahmed Çelebi, *Mevsuatü't-Tarihü'l-İslâmî ve'l-Hadâratü'l-İslâmiyye*, Kahire 1982; «Abbâsiler», *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, III, İstanbul 1986; Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, II, Çev. Salih Tuğ, İstanbul 1980.

Birinci grupta 50 yıl hüküm sürdükleri belirtilen Saffârî hükümdarlarından bahsedilmiştir. Bunlar Yakub b. Leys, Amr b. Leys ve Tahir b. Muhammed b. Amr'dır¹⁷.

İkinci grupta 102 yıl saltanat sürdükleri belirtilmiş olan Sâ-mâniler hakkında bilgi verilmiştir. Eserde zikredilen Sâ-mânî hükümdarları ondört adet olup isimleri şöyledir: İsmail b. Ahmed es-Sâmânî, Ebû en-Nasr Ahmed b. İsmail, Ebû'l-Hasan Nasr b. Ahmed, Nuh b. Nasr b. Ahmed, Abdülmelik b. Nuh, el-Emir Mansûr b. Nuh, el-Emir Nuh b. Mansûr, el-Emir Ebû'l-Harb Mansûr b. Nuh, el-Emir Abdülmelik b. Nuh, el-Emir el-Muntasır İsmail b. Nuh¹⁸.

Üçüncü grupta Gazneli Devleti tarihi anlatılmıştır. 161 yıl hüküm sürdükleri belirtilen Gazneli hükümdarları şunlardır: Mahmûd b. Sebük-Tegin, Mes'ûd b. Mahmûd, Muhammed b. Mahmûd, Mevdûd b. Mes'ûd, Mes'ûd b. Mevdûd, Ali b. Mes'ûd, Abdürreşid b. Mahmûd, İbrahim b. Mes'ûd b. Mahmûd, Mes'ûd b. İbrahim, Arslan-Şâh b. Mes'ûd, Behrâm-Şâh b. Mes'ûd, Hüsrev-Şâh b. Behrâm¹⁹.

17 Sîstân'da hüküm sürmüş olan Saffârî hanedanı 253 (867) yılından takriben 900 (1495) yılına kadar varlığını sürdürdürebilmiştir. En önemli üç emiri Ya'kub b. Leys es-Saffârî (867-879), Amr b. Leys (879-901), Tâhir b. Muhammed b. Amr (901-908)'dir. Bkz. C.E. Bosworth, *age.*, s. 130-134; E. Merçil, «Saffârîler», *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, V, s. 417-449.

18 204-395 (819-1005) yılları arasında Horasan ve Mâverâünnehîr'de hüküm süren Sâ-mânî emirlerinin saltanat yılları şöyledir: I. Ahmed b. Esed b. Sâ-mân (819-864), I. Nasr b. Ahmed (864-892), I. İsmail b. Ahmed (892-907), II. Ahmed b. İsmail (907-914), el-Emir es-Sa'îd II. Nasr (914-943), el-Emir el-Hamîd I. Nûh (943-954), el-Emir el-Müeyyed I. Abdülmelik (954-961), el-Emir es-Sedîd I. Mansûr (961-976), el-Emir er-Rızâ II. Nuh (976-997), II. Mansûr (997-999), II. Abdülmelik (999-1000), II. İsmâill el-Muntasır (1000-1005). Krş. C.E. Bosworth, *age.*, s. 127-129.

19 352-582 (963-1186) yılları arasında Horasan, Afganistan ve Kuzey Hindistan'da hüküm süren Gazneli hükümdarlarının saltanat yılları şöyledir: (Alptegin (963), Ebû İshâk İbrâhîm b. Alptegin (963-966), Bilgetegin (966-975), Börîtegin (975-977), Nâsır ed-Devle Sebüktegin (977-997), İsmâ'îl (997-998), Yemîn ed-Devle Mahmûd (998-1030), Celâl ed-Devle Muhammed (1030), Şihâb ed-Devle I. Mes'ûd (1030-1040), Muhammed (ikinci hükümdarlığı, 1040-1041), Şihâb ed-Devle Mevdûd (1041-1049), II. Mes'ud (1049), Bahâ ed-Devle Ali (1049), İzz ed-Devle Abdürreşid (1049-1052), Kivâm ed-Devle Toğrul (1052), Cemâl ed-Devle Ferruhzâd (1052-1059), Zâhir ed-Devle İbrâhîm

Dördüncü grupta 106 yıl hüküm sürdükleri belirtilen Deylem hükümdarları el-Emir İmâd ed-Devle Ali b. Büveyh ed-Deylemi, Rûkn ed-Devle Hasan b. Büveyh, Muizz ed-Devle Ebû'l-Hasan Ahmed b. Büveyh, Abdüd ed-Devle Ebû Hüsrev b. Rûkn ed-Devle, İzz ed-Devle Bahtiyâr b. Muizz ed-Devle, Müeyyed ed-Devle Ebû Nasr b. Rûkn ed-Devle, Fahr ed-Devle Ali b. Rûkn ed-Devle, Mecc ed-Devle Ebû Tâlim Rüstem b. Fahr ed-Devle, Şeref ed-Devle, Ebû'l-Fevâris Şirzil b. Adud ed-Devle, Samsâm ed-Devle Ebû Kalincâr Merzubân b. Adud ed-Devle, Bahâ ed-Devle Ebû Nasr Hüsrev b. Adud ed-Devle Sultân ed-Devle Ebû Şücâ' b. Bahâ ed-Devle, Şerefe ed-Devle Ebû Ali Hasan b. Bahâ ed-Devle, Celâl ed-Devle Hüsrev Şâh b. Bahâ ed-Devle, İmâd-ı Dinillah İzze'l-Mülûk Ebû Kâlincâr Merzubân b. Sultân ed-Devle, el-Melikü'r-Rahim Ebû Nasr b. Hüsrev b. İzze'l-Mülûk, el-Melik Ebû Sâid Hüsrev Şâh b. İmâd ed-Devle, el-Melik Ebû Mansûr Fulâd-Sutûn el-Melik Ebû Ali b. Keyhüsrev b. İzze'l-Mülûk hakkında bilgi verilmiştir¹⁹.

Beşinci grupta 160 yıl hüküm sürdükleri belirtilen Selçuklu hükümdarlarından bahsedilmektedir. Bu hükümdarların isimleri ise şöyle kaydedilmiştir : Rûkn ed-Din Ebû Tâlib Tuğrul Beg Muhammed b. Mikâil b. Selçuk, İzz ed-Din Ebû Şücâ' Alp Arslan Muhammed b. Çağrı Beg b. Mikâil, Muizz ed-Din Ebû'l-Feth Melikşâh b. Alp Arslan, Rûkn ed-Din Ebû'l-Muzaffer b. Berkyaruk b. Melikşâh, Sultân Gıyâs ed-Din Ebû Şücâ' Muhammed b. Melikşâh, Muizz ed-Devle Ebû'l-Harb Sencer b. Melikşâh, Mugis ed-Din Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Muhammed, Rûkn ed-Din Ebû Tâlib Tuğrul b. Muhammed, Sultân Gıyâs ed-Din Ebû'l-Feth Mes'ûd b. Muhammed, Mugis ed-Din Ebû'l-Feth Melikşâh b. Mahmûd b. Muhammed,

(1059-1099), Alâ'ed-Devle II. Mes'ûd (1099-1115), Kemâl ed-Devle Şirzâd (1115-1116), Sultân ed-Devle Arslan Şâh (1116-1117), Yemin ed-Devle Behrâm Şâh (1117-1157), Muiz ed-Devle Husrev Şâh (1157-1160) ve Tâced-Devle Husrev Melik (1160-1196). Krş. C.E. Bosworth, *age.*, s. 225-227. Gazneliler hakkında ayrıca bkz. E. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, Ankara 1989; Spuler, «Ghaznavids» mad. *EI*²; İ. Kafesoğlu, «Mahmud Gaznevi» mad. *IA*.

20 İran ve Irak'ta 320-454 (932-1062) yılları arasında hüküm sürmüş olan Deylemliler (Büveyhler veya Büyler) Fars ve Huzistan, Kırmân, Cibâl ve Irak kolu olmak üzere dört kol halinde hüküm sürmüşlerdir. Selçukluların Bağdod'ı işgali ile tarih sahnesinden silinmişlerdir. Krş. C.E. Bosworth, *age.*, s. 119-122.

Muizz ed-Devle ve'd-din Ebu'l-Harb Süleyman Şâh b. Muhammed b. Mahmûd, Rûkn ed-Din Arslan b. Tuğrul b. Muhammed, Mugis ed-Din Tuğrul b. Arslan²¹.

Altıncı grupta Kuhistan (Melâhide) melikleri hakkında bilgi verilmiştir. 181 yıl hüküm sürdükleri belirtilen Kuhistan melikleri yedi kişi olup isimleri şöyledir : Hasan b. Ali b. Muhammed es-Sabbâh el-Himyerî, Kıya Büzürg Ummid Muhammed b. Büzürg Ummid, Hasan b. Muhammed b. Yahya Celâl ed-Din, Hasan b. Muhammed b. Hasan Nevmüslümân Alâ'ad-Din Muhammed b. el-Hasan Rûkn ed-Din Harezmsâh²².

Yedinci grupta, eserin yazılmış olduğu tarihe kadar 130 yıldır hüküm sürdüğü belirtilen ve on bir kişi olan Salgurlu atabeglerinin tarihinden bahsedilmiştir. Bunların isimleri şöyle sıralanmıştır : Atabeg Muzaffer ed-Din Sungur b. Mevdûd, Atabeg Muzaffer ed-Din Zengi b. Mevdûd, Atabeg Muzaffer ed-Din Tekle b. Zengi, Atabeg Muzaffer ed-Din Sa'd b. Zengi, Atabeg Kutb ed-Din Tuğrul

21 Selçuklular; Büyük Selçuklular 1038-1194), Suriye Selçukluları (1078-1117), Kırmân Selçukluları (1048-1186), Irak Selçukluları (1119-1194) ve Türkiye Selçukluları (1075-1308) olmak üzere beş kol halinde hüküm sürmüşlerdir. Selçuklular hakkında bkz. İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul 1953; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu, I, Kuruluş Devri*, Ankara 1979, II, *İkinci İmparatorluk Devri*, Ankara 1982; Aynı müellif, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara 1963; Ali Sevim, *Suriye Selçukluları*, I, Ankara 1965; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965; Aynı müellif, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971; M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944; İ. Kafesoğlu, «Selçuklular» mad. *IA*.; E. Merçil, *Kırmân Selçukluları*, İstanbul 1980, Ankara 1989; Aynı müellif, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara 1990; A. Özaydın *Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, Ankara 1980; C.E. Bosworth, *age.*, s. 145-150.

22 Kuhistan melikleri İsmâ'illiler (veya Haşşâşinler) olarak bilinirler. 483-653 (1060-1256) yılları arasında İran'da, takriben 493-671 (1100-1273) yılları arasında da Suriye'de hüküm sürmüşlerdir. Esas kol İran'ın Elbûrz dağlarındaki Alamût'ta hüküm sürmüştür. Moğolların Alamût'u zabtı ile ortadan kalkan İsmâ'illilerin en önemli hükümdarları şunlardır: Hasan-ı Sabbâh (1090-1124), Kıyâ Büzürg-Ummid (1124-1138), I. Muhammed (1138-1162), II. Hasan Alâ-Zikrihî's-Selâm (1162-1166), Nûr ed-Din II. Muhammed (1166-1210), Celâl ed-Din III. Hasan (1210-1221), Alâ ed-Din III. Muhammed (1221-1255) ve Rûkn ed-Din Hürşah (1255-1256). Krş. C.E. Bosworth, *age.*, s. 159-161; A. Özaydın, «Alamut Kalesi», *Türk Kültürü*, Eylül 1986, sayı 281, s. 585-89.

b. Sungur, Atabeg Muzaffer ed-Din Ebû Şücâ' Sa'd b. Zengî, Atabeg Muzaffer ed-Din Kutluğ Hân Ebû Bekr Abdullah b. Sa'd, Atabeg Muzaffer ed-Din Muhammed b. Sa'd, Atabeg Muzaffer ed-Din Muhammed Şâh b. Salgur Şâh b. Sa'd b. Zengî Atabeg Muzaffer ed-Din Selçuk Şâh b. Salgur b. Sa'd b. Zengî Atabeg Muzaffer ed-Din Abiş bint Sa'd b. Ebû Bekr b. Sa'd b. Zengî²³.

Sekizinci grupta Harezmi hükümdarları hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısımda, 120 yıl hüküm sürdükleri belirtilmiş olan sekiz hükümdarın tarihi anlatılmış olup isimleri şöyledir: Hârezmşâh Muhammed b. Anuştegin, Hârezmşâh Atsız b. Muhammed, Arslan b. Atsız, Sultân-şâh b. Arslan, Alâ ed-Din Tekiş b. Arslan, Sultân Muhammed b. Tekiş, Sultân Celâl ed-Din Muhammed ve Sultân Gıyâs ed-Din Muhammed²⁴.

Dokuzuncu ve son grupta Moğollar hakkında bilgi verilmiştir. Burada Moğolların kurucusu Çingiz Han ile İlhanlı hükümdarı Abaka Han b. Hülagü Han devirlerinin tarihi anlatılmıştır²⁵.

Orijinal Farsça metin Abaka Han devri hakkında bilgi verdikten sonra son bulmaktadır. Ancak, Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan Türkçe tercümede, daha önce de belirttiğimiz gibi Fatımiler, Eyyubiler, Memlukler devri anlatılmış, son olarak da Osmanlıların şeceresi eklenmiştir. Bu ilâveler şu başlıklar altında yapılmıştır.

Fatımiler : Tercüme nüshada zikredilmiş olan Fatımî halifeleri şunlardır : Ebû Ubeydullah b. Hasan b. Muhammed b. Ali

23 Fars'ta 543-685 (1148-1286) yılları arasında hüküm sürmüş olan Salgurlu Atabegleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. E. Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara 1991; C.E. Bosworth, *age.*, s. 157-58.

24 Hârezmşâhlar Kât (Kâs) Afrigiler (305-995), Gürgenc Me'mûnileri (995-1017), Gazneli Valileri (1017-1034) ve Anuştegin kolu (1077-1231) olmak üzere dört kol halinde hüküm sürmüş ve Moğol istilâsı ile son bulmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. İ. Kafesoğlu, *Hârezmşâhlar Devleti Tarihi (485-617/1092-1229)*, Ankara 1956; A. Tanerî, *Celâlî'd-Din Hârezmşâh ve Zamanı*, Ankara 1977; F. Köprülü, «Hârezmşâhlar» mad. *İA.*; C.E. Bosworth, *age.*, s. 134-138.

25 Moğollar ve İlhanlılar hakkında geniş bilgi için bkz. W. Barthold, «Cengiz Han» mad. *İA.*; B. Spuler, *Iran Moğolları: Siyaset, İdare ve Kültür, İlhanlılar Devri, 1220-1350*, terc. Cemal Köprülü, Ankara 1957; F. Sümer, «Anadolu'da Moğollar», *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I, Ankara 1970, s. 1-147; C.E. Bosworth, *age.*, s. 177-189.

er-Rızâ b. Musâ el-Kâzım b. Câferü's-Sâdık b. Muhammed el-Bakır b. Zeynel's-âbidin b. el-Hüseyn b. Ali, Kaim bi-Emrillah Muhammed b. Ubeydullah, el-Mansûr bi-Emrillah İsmail b. Nizâr b. Ubeydullah, el-Mu'izz li-Dinillah Ma'add b. Mansûr b. İsmail, el-Aziz-Billâh b. el-Mu'izz li-Dinillah b. Ma'add b. Mansûr, el-Hâkim bi-Emrillah Mansûr b. el-Aziz b. el-Mu'izz, ez-Zahir li-Ağrazi Dinillâh Ali el-Hâkem b. el-Aziz b. el-Mu'izz, el-Mustansır Billâh Mu'izz b. ez-Zâhir b. Ali b. el-Hâkem, el-Musta'li Billâh Ahmed b. el-Mustansır b. ez-Zâhir b. el-Hâkem, Amir bi-Hükkâm Allah Mansûr b. Ahmed b. Ma'add b. ez-Zâhir b. el-Hâkem, Hâfız li-Dinillah Abdülmecid b. Muhammed b. el-Mustansır b. ez-Zâhir, Zâfir Billâh İsmail b. el-Hâfız li-Dinillah Abdülmecid, el-Fâiz bi-Nasrullah İsâ b. İsmail b. e-Zâhir, Âdur li-Dinillah Abdullah b. Yusuf b. Abdülmecid el-Hâfız li-Dinillah²⁶.

Tercüme nüshada, 80 yıl hüküm südüğü belirtilen Eyyubî hükümdarlarının isimleri ise şöyle kaydedilmiştir : Melik Salâh Yusuf b. Eyyûb, el-Melik el-Aziz İmâd ed-Din Osman b. es-Sultân Salâhaddin Yusuf b. Eyyûb, el-Mansûr Muhammed b. el-Melik el-Aziz Osman b. Salâhaddin Yusuf, el-Melik el-Âdil Muhammed b. Eyyûb, el-Melik el-Kâmil Muhammed b. el-Melik el-Adil Muhammed b. Eyyûb, el-Melik es-Sâlih Necm ed-Din Eyyûb b. el-Melik el-Kâmil Muhammed b. el-Melik el-Adil Muhammed b. Eyyûb, Melik-i Muazzam Turân-Şâh b. Melik Sâlih Necm ed-Din Eyyûb Ümü'l-Halil Şecer ed-Dür²⁷.

114 yıl saltanat sürdüğünden belirtilen Memlûklü hükümdarları ise aşağıdaki sıra ile anlatılmıştır : el-Melik el-Mu'izz İzz ed-Din Aybek, Melik Muzaffer ed-Din Kutuz, el-Melik ez-Zâhir Baybars el-Mu'izzî, el-Melik es-Sâid Muhammed Berke Hân b. Melik Zâhir Baybars, el-Melik el-Âdil Selâmîş b. Melik Zâhir, el-Melik el-Mansûr

26 Kuzey Afrika ve daha sonra Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüş olan Fatımiler hakkında geniş bilgi için bkz. M. Canard, «Fatimids» mad. *EI²*; E. Gracfe, «Fatimiler» mad. *İA.*; C.E. Bosworth, *age.*, s. 59-62.

27 Mısır, Suriye, Diyarbekir ve Yemen'de hüküm sürmüş olan Eyyubîler hakkında genel bilgiler için bkz. Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, s. 88-106; C. Cahen, «Ayyubids» mad. *EI²*; H.A.R. Gibb, *A The Ayyubids*, Philadelphia 1962, s. 693-717; C.H. Becker, «Eyyubiler», *İA.*; C.E. Bosworth, *age.*, s. 75-79; R. Şeşen, Salâhaddin Eyyubî ve Devlet, İstanbul 1987.

el-Mansûr Ebû'l-Meâlî Kalâ'ûn, Melik Eşref Salâhaddin Halil b. Kalâ'ûn, Melik Nâsır Muhammed b. Kalâ'ûn, Melik Âdil Kitbugâ-i Mansûrî, Melik Mansûr-ı Lâçîn, Melik Muzaffer Baybars Çâşankîr, Muhammed b. Kalâ'ûn, Mansûr Ebû Bekr b. Muhammed b. Kalâ'ûn, Melik Eşref Alâ ed-Dîn b. Muhammed b. Kalâ'ûn, Nâsır Ahmed b. Melik Nâsır Muhammed Kalâ'ûn, Melik Sâlih İmâd ed-Dîn İsmail b. Melik Nâsır Muhammed b. Kalâ'ûn, Melik Kâmil Şa'ban b. Muhammed b. Kalâ'ûn, Melik Muzaffer Emir-Hâc b. Muhammed b. Kalâ'ûn, Sultân Hasan b. Melik Nâsır Muhammed b. Kalâ'ûn, Salâhaddin b. Muhammed b. Kalâ'ûn, Mansûr Muhammed b. Emir-Hâc b. Kalâ'ûn, Melik Eşref Şa'bân b. Sultan Hüseyin b. Kalâ'ûn, Melik Mansûr Ali b. Şa'bân b. Hüseyin b. Muhammed b. Kalâ'ûn, Melik Sâlih b. Şa'bân b. Muhammed b. Kala'ûn²⁸.

Çerkez (Burci) melikleri ise şöyle sıralanmıştır Zâhir Berkuk el-Çerâkisi, Nâsır Ebu's-Sa'âdât Ferruh b. Berkuk, Âdil Ebû'l-Fazl Ali b. el-Mütevekkil, Müeyyed Ebû Nasr Şeyh el-Mahmûdî ez-Zâhiri, Muzaffer Ebi's-Sa'adât Ahmed b. Şeyh el-Mahmûdî, Tahir Tatar, Sâlih Muhammed b. Tatar, Eşref Barsbay ed-Dokmakî, Melik Aziz Yusuf b. Barsbay, Tâhir Çakınâk ez-Zâhiri, Mansûr Osman b. Çakmâk, Eşref İnâl en-Nâsiri, Melik Müeyyed Ebû'l-Feth Ahmed b. İnâl, Zâhir Hoşkadem, Melik Tûhir Bilbât, Belik Tâhir Timurburga, el-Melikû'l-Eşref Sultân Kait Bâ, Kansugûrî²⁹.

Tercüme nüshada yapılmış olan son ilâvede ise Osmanlı hükümdarı III. Mehmed devrine (1566-1603) kadar gelen Osmanlı hanedanının şeceresi belirtilmiştir.

Görüldüğü gibi, insanlığın yaradılışından 674(1275) tarihine kadar olan olayları içine alan bu eser genel bir dünya tarihi ma-

hiyetindedir. Müellif, eserinde Peygamberler ve Hülefa-i Raşidîn'den sonra Emevî, Abbâsî, Saffarî, Samânî, Gaznevî, Deylemî, Selçuklu ve Salgurlular ile Harezm devletlerinin tarihlerini toplamış, Moğollarla ilgili olarak da hayli bilgiler vermiştir.

Kadı Beyzâvî eserinde Salgurlu tarihi için de bir bölüm ayırmıştır. Ancak, Salgurlular devrinde yaşamış ve Salgurlu hizmetinde bulunmuş olmasına rağmen, bu sülâle hakkında verdiği bilgiler oldukça muhtasardır. Muhtemelen atabeylere olan kırgınlığı bu sülâle hakkında daha fazla bilgi vermesini engellemiştir³⁰.

28 Burada zikredilmiş olan Memlûk melikleri, Memlûklerin Mısır'da hüküm sürmüş olan Bahri kolu melikleridir. Bunlar 1250-1390 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Bkz. C.E. Bosworth, *age.*, s. 80-85; M.C.Ş. Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memluk Sultanlığı*, İstanbul 1961; E. Blochet, *Histoire des Sultans Mamlouks*.

29 Bunlar Memlûklerin ikinci kolu olan Burci memlûkleridir. 1382-1517 yılları arasında hüküm sürmüşler ve Osmanlı fethi ile son bulmuşlardır. Bkz. C.E. Bosworth, *age.*, s. 80-85; H. Edhem, *Düvel-i İslâmiyye*, s. 107-114. Memlûkler hakkında daha geniş bilgi için bk. İsmail Yiğit, *Memlûkler (648-923/1250-1517): Siyasî-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi*, VII. cilt, İstanbul 1991, 424 s.

30 Bkz. E. Merçil, *Fars Atabegleri Salgurlular*, Ankara 1991, s. XIV.